

П 78

2075

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

Грачова Тетяна Миколаївна

УДК 371.3 : 821.161.2

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ПОНЯТТЯ ПРО МАЙСТЕРНІСТЬ
ПИСЬМЕННИКА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

13.00.02 – теорія і методика навчання (українська література)

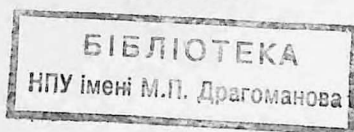
Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310149

Київ - 2003

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі методики викладання української мови та літератури Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник - кандидат педагогічних наук, доцент
СТЕЦЕНКО Василь Павлович,
Національний педагогічний університет імені
М.П.Драгоманова, завідувач кафедри методики
викладання української мови і літератури

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ГУЛЯК Анатолій Борисович,
Інститут філології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
професор кафедри української літератури ХХ ст.;

кандидат педагогічних наук, доцент
ЗАБАРНИЙ Олександр Вадимович,
Ніжинський державний педагогічний університет імені
М.Гоголя, проректор з наукової роботи.

Провідна установа – Житомирський державний педагогічний університет
імені І.Франка, кафедра методики викладання
мов та літератур,
Міністерство освіти і науки України, м. Житомир.

Захист відбудеться “6” березня 2003 року о 16³⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.07 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “5” лютого 2003 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.О. Козачук

Загальна характеристика роботи

Оновлення змісту освіти в умовах національно-духовного відродження, процесів деформалізації й гуманізації в Україні сприяє виробленню принципово нових підходів до викладання літератури в школі. Одним з них є удосконалення аналізу художнього твору, пошук нових технологій, які забезпечували б високу ефективність навчального процесу.

Актуальність дослідження зумовлюється завданнями сучасної методики викладання літератури. Суттєвим недоліком аналізу літературного твору в сучасній школі є те, що на уроках літератури вчителі-словесники мало уваги приділяють вивченню майстерності художнього відтворення письменником явищ дійсності. Без усвідомлення неповторної своєрідності зображально-виражальних засобів майстра художнього слова неможливо глибоко осягнути літературний твір як явище мистецтва, адже життява правда в мистецтві не існує поза індивідуальним баченням світу, притаманним кожному талановитому письменникові. Невміння учнів виділяти у літературному тексті своєрідні прийоми художнього зображення-вираження, що дозволяють говорити про неповторність і високу мистецьку якість твору, спричиняє неправильне розуміння читачами мистецтва слова загалом. А це призводить школяра до неспроможності відрізнити талановиту книжку від невдалої, наслідком чого стає зниження інтересу до художнього слова.

Проблема вивчення в школі того чи іншого твору письменника під кутом зору художньої майстерності, неповторної своєрідності в методиці викладання літератури ставилася давно і нині перебуває у центрі наукових пошуків багатьох дослідників. Зокрема, серед авторитетних учених, які збагатили методичну науку спостереженнями щодо аналізу художніх творів у школі, можна назвати Ф.І.Буслаєва, В.І.Водовозова, В.Я.Стоюніна, В.П.Острогорського, А.Машкіна, Т.Ф.Бугайко, М.І.Кудряшова, Л.М.Мешерякову, А.М.Лісовського, Є.А.Пасічника, І.Р.Семенчука, Б.І.Степанишина, К.П.Фролова та інших. Для теоретичного осмислення порушеної проблеми важливе значення мають праці І.Я.Франка, О.І.Білецького, О.С.Бушміна, Г.А.Гуковського, М.К.Гея, М.Коцюбинської, Б.М.Храпченка, П.П.Хропка. Проте і на сучасному етапі розвитку національної української школи в методичному і науковому арсеналі вчителя-словесника відсутні ґрунтовні праці про специфіку відображення життя у художніх творах, неповторність його бачення митцями, з творчістю яких учні знайомляться в школі. Недостатньо з'ясовано і проблему вдосконалення

вмінь і навичок учнів щодо аналізу художнього твору під кутом зору неповторної свосвідності автора – невід’ємної умови справжнього витвору мистецтва. Необхідно також теоретично обґрунтувати методичні форми і прийоми вивчення категорії майстерності письменника. Ці проблеми у переважній більшості наукових досліджень ставилися та розв’язувалися лише спорадично. Отже, вибір теми дисертації зумовлюється потребами життя, практикою роботи сучасної школи, новітньою системою освіти, що її задекларовано в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті (Проект) та у Державній програмі “Вчитель”.

Актуальність теми реферованого дослідження зумовлена, отже, соціальним, педагогічним та методичним значенням проблеми, необхідністю підвищення методологічної культури сучасного вчителя, виховання естетично розвиненого читача-учня, який матиме необхідні вміння і навички у процесі “спілкування” з художнім текстом. Опрацьовані наукові джерела сприяли визначенню й окресленню об’єкта, предмета, мети і завдань дисертації.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов’язана з проблематикою науково-дослідної роботи кафедри української філології Маріупольського гуманітарного інституту Донецького національного університету “Актуальні проблеми сучасного літературознавства і мовознавства”. Дослідження виконане як складова частина цієї комплексної теми. Робота безпосередньо пов’язана з завданнями, визначеними чинними програмами для загальноосвітніх шкіл.

Об’єктом дослідження є процес вивчення української літератури у загальноосвітніх школах України.

Предмет дослідження – зміст, форми, методи і прийоми формування в учнів поняття про майстерність письменника, вироблення у них умінь і навичок аналізу твору в аспекті письменницької майстерності, що виявляється у гармонійному поєднанні змістових та формотворчих категорій.

Мета роботи полягає у розробці науково обґрунтованої та експериментально перевіреної методики вивчення особливостей творчої манери письменника, що забезпечувало б поглиблене розуміння школярами не лише окремого художнього твору, а й усієї спадщини митця, сутності літературного процесу загалом.

Гіпотеза. В основу дослідження покладено припущення, що вивчення специфіки майстерності письменника під час аналізу літературного твору у школі сприятиме формуванню читацького

інтересу, підвищуватиме читацьку культуру дітей, рівень їх літературної освіти за умов:

- виділення в процесі аналізу творів неповторної своєрідності художнього зображення митцем моделі світу;
- виявлення учнями авторської позиції та усвідомлення концепції автора на всіх рівнях художньої структури тексту;
- урахування жанрової моделі твору, ідейно-тематичного навантаження, проблематики, внутрішньої структури, образної системи, мови тощо;
- поєднання різних аспектів аналізу;
- удосконалення й урізноманітнення самостійної роботи, практичних спостережень учнів над текстом художніх творів;
- посилення ролі індивідуальних завдань, максимальної активності пізнавальної діяльності школярів.

Для реалізації поставленої мети і перевірки гіпотези необхідно розв'язати такі **завдання**:

- на основі аналізу констатуючих зрізів виявити рівень умінь і навичок учнів аналізувати та усвідомлювати твір з позицій неповторної своєрідності автора;
- з'ясувати недоліки, труднощі, причини недостатнього рівня читацької культури школярів та запропонувати шляхи підвищення її ефективності на практиці;
- розробити концепцію методичних основ аналізу художнього твору із зосередженням уваги на елементах майстерності автора;
- теоретично обґрунтувати і дослідним шляхом перевірити систему завдань, що забезпечать високу читацьку культуру учнів.

Відповідно до характеру поставлених завдань, що передбачали розв'язання проблеми на теоретичному і практичному рівнях, у дослідженні використовувалися такі **методи**:

теоретичні – вивчення й аналіз літературознавчих, психолого-педагогічних, методичних джерел, аналіз програм, підручників, посібників, теоретичне узагальнення досвіду роботи вчителів-словесників;

емпіричні – констатуючий зріз і формуючий експеримент, спостереження за процесом викладання курсу української літератури, статистичний аналіз анкетування учнів та вчителів, вивчення шкільної документації, порівняння, зіставлення, класифікація.

Методологічною основою дослідження є філософські положення про взаємозв'язок змісту і форми, психолого-педагогічна теорія поетапного формування розумових понять, пріоритетність

загальнолюдської цінності художньої літератури та впливу її на духовне зростання особистості.

Теоретичною базою дисертації стали праці літературознавців про художню своєрідність митців (О.І.Білецький, Г.А.Гуковський, М.К.Гей, П.П.Хропко), положення психологів та педагогів про рівень сприйняття художнього твору (О.І.Никифорова, М.П.Якобсон, Л.Г.Жабицька), про формування майстерності педагога (О.І.Синиця, З.І.Равкін), про формування читацьких смаків дітей (А.М.Сафонова, В.Д.Асмус, Н.Д.Молдавська).

Мета, завдання та гіпотеза дослідження обумовили його логіку і методику.

Дослідження проводилося у чотири етапи впродовж 1992-2002рр.

Перший етап (1992-1993 рр.) передбачав вивчення наукових праць літературознавчого, методичного, педагогічного та психологічного характеру з теми наукового дослідження, досвіду роботи вчителів української літератури, що обумовило вихідні позиції, основні тези дисертаційного дослідження, об'єкт, предмет, мету, напрямки роботи, дозволило створити робочу гіпотезу, скласти програму експерименту.

На **другому етапі** (1993-1994 рр.) проводився констатуючий зріз та аналізувалися його результати. Під час проведення у загальноосвітніх школах м. Маріуполя констатуючого зрізу вивчався стан висвітлення окремих тем курсу української літератури, шляхи вивчення на уроках проблем письменницької майстерності на основі літературних творів, системність навчальних завдань, глибина засвоєння учнями навчального матеріалу. Використовувався також метод спостереження за роботою вчителів та учнів.

Додаткову інформацію щодо вивчення у школі поняття "майстерність письменника", розуміння його учнями дозволило одержати анкетування вчителів.

Здійснювалася розробка і обґрунтування методичних форм та прийомів вивчення учнями майстерності письменника у процесі роботи над твором, були підготовлені методичні рекомендації для вчителів.

На **третьому етапі** дослідження (1994-2001 рр.) проводився навчальний експеримент за спеціально розробленою методикою.

На **останньому етапі** дослідження (2001-2002 рр.) перевірялася ефективність дослідного навчання, проводився якісний аналіз одержаних результатів, уточнювалися окремі наукові висновки й узагальнення, зроблені в процесі експерименту.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що вперше

- обґрунтовано теоретичні основи й систему вивчення учнями особливостей та граней майстерності письменника під час аналізу літературних текстів у загальноосвітній школі;
- створено й апробовано систему завдань та вправ для учнів, що дозволяють їм дослідити й опанувати категорії авторської майстерності на прикладі конкретного літературного твору, визначеного для аналізу;
- створено експериментально апробовану систему роботи вчителя-словесника, спрямовану на активізацію процесу формування в учнів вказаних умінь і навичок.

Теоретичне значення роботи полягає в теоретичній розробці нового підходу до порушеної проблеми, у науковому осмисленні й обґрунтуванні методики формування в учнів загальноосвітньої школі поняття про майстерність письменника; у виявленні умов, що сприяють високій ефективності запропонованої методики; в урізноманітненні шляхів аналізу літературного твору.

Практичне значення роботи визначається впровадженням у шкільний аналіз художнього твору обґрунтованої методики, що дозволяє школярам заглибитися у художній світ автора, повніше усвідомити загальну концепцію письменника, побачити художню вивершеність досліджуваного явища мистецтва, забезпечує оволодіння необхідними навичками та вміннями роботи з літературним твором, що загалом сприяє підвищенню в учнів інтересу до процесу читання.

Вірогідність висновків і результатів дослідження забезпечується методологічною і теоретичною обґрунтованістю його вихідних концепцій, кількісним і якісним аналізом результатів з опорою на провідні положення педагогічної, методичної, психологічної та літературознавчої концепцій сприймання літературного твору, системним вивченням та узагальненням передового педагогічного досвіду вчителів української літератури різних регіонів України, експериментальною перевіркою запропонованої методики.

Особистий внесок здобувача полягає у самостійному теоретичному та експериментальному з'ясуванні методики формування в учнів загальноосвітньої школи поняття про майстерність письменника, у розробці системи уроків, які забезпечують високу ефективність роботи над літературним твором з виявленням авторської майстерності.

Апробація і впровадження результатів дослідження проводилася у доповідях і виступах на науково-практичних конференціях: “Україна – Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва” (м. Маріуполь, 1996; 1999); на підсумкових наукових конференціях Маріупольського гуманітарного інституту Донецького національного університету (1996-2002); здійснювалася через виступи на засіданнях методичних об’єднань учителів української мови і літератури загальноосвітніх шкіл м. Маріуполя, через публікації статей з теми дисертації. Дисертантом розроблено та апробовано спецкурс “Вивчення особливостей майстерності письменника у загальноосвітній школі” для студентів Маріупольського гуманітарного інституту, у загальноосвітніх школах I – III ступенів № 4, 28, 29, 34 міста Маріуполя (довідки № 141 від 28.10.2002, № 668 від 28.12.2002, № 247-К від 07.10.202, № 208 – 06 від 12.11.2002), на курсах підвищення кваліфікації вчителів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку наукових джерел.

Основний зміст роботи викладено на 170 сторінках, список використаних джерел становить 192 найменування.

Основний зміст роботи

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено предмет, об’єкт, мету і завдання дослідження, сформульовано його гіпотезу, схарактеризовано методи та етапи роботи, розкрито вірогідність, наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, а також подано відомості про апробацію дослідження.

У **першому розділі** – “Теоретичні основи вивчення у школі категорій майстерності письменника” – зазначається, що дослідження художньої майстерності письменника як необхідної умови під час аналізу його творів зумовлюється особливостями літератури як виду мистецтва і завданнями викладання її як шкільного предмета.

Окремі аспекти проблеми, що розглядається, перебували у колі наукових інтересів видатних вітчизняних і зарубіжних філологів, психологів, педагогів (огляд літератури подано у роботі).

У розділі звертається увага на те, що, вивчаючи творчість окремого митця в школі, слід виділити ті елементи його обдаровання, що відбулися у художніх текстах і дають читачеві змогу говорити про автора як майстра своєї справи. У школі потрібним є аналіз, спрямований на пізнання твору як художнього феномена. Дослідження авторської майстерності сприятиме глибшому ідейно-емоційному

сприйняттю тексту учнями, допоможе їм краще орієнтуватися в методах аналізу художнього твору. Водночас, це сприятиме виробленню навичок самостійної зацікавленої роботи учнів над літературним твором, поліпшить якість їх творчих робіт, удосконалив мовлення. Якщо навчити дитину вирізняти індивідуальний стиль окремого письменника у літературному потоці, бачити у творі конкретного автора особливі риси його творчого обдаровання та поетичної майстерності, то вона надалі буде серйозно ставитися до художнього слова, зможе дати правильну оцінку витвору словесного мистецтва.

У роботі за аксіому береться твердження про те, що художній твір – це свідомо споруджена письменником цілісна словесно-образна система, в якій усі компоненти змісту і форми “співпрацюють” на розкриття ідейного задуму митця, виконуючи функції не тільки катарсису, але й естетичного впливу на читача-реципієнта. Аналізуючи авторську майстерність, всі структурні елементи твору треба не лише знайти, але й зрозуміти. Процес аналізу повинен завершуватися синтезом складових елементів категорій змісту і форми твору, встановленням загальних закономірностей художньо-образної структури, особливостей втілення ідейного змісту, висвітлення проблем, авторської позиції, способів її художньої реалізації. Література тільки тоді є засобом емоційно-естетичного збагачення людини, коли з боку читача наявне безпосереднє образно-чуттєве сприймання тексту, доповнене раціональним пізнанням художнього твору.

У дисертації доводиться, що під час вивчення категорій художньої майстерності письменника вчителю-словеснику необхідно вільно користуватися відповідним інструментарієм – основною базою теоретичних знань про майстерність автора, спиратися на навички і вміння учнів. Учні ж повинні поступово засвоїти основні теоретико-літературні поняття, які озброять їх у роботі над художнім текстом, сприятимуть усвідомленню сутності та своєрідності мистецького таланту, що призведе до об’єктивного виділення елементів письменницької майстерності.

У реферованому розділі відзначено, що зв’язок у системі “письменник – художній твір – читач” непростий і неоднозначний. Читач (учень), що тільки відкриває для себе змодельований художній світ, завжди відчуває певні складнощі у цілісному сприйнятті літературного твору. Його ставлення до текстових масивів твору залежить від багатьох чинників: культурного рівня, освіти, світогляду, етичних та естетичних уподобань, навіть суб’єктивного настрою. А тому сприяти досягненню школярем літературного твору з акцентом на категоріях майстерності митця – справа нелегка. Типовою помилкою в

роботі шкільних вчителів-словесників є те, що реальний зміст авторської майстерності часто підмінюється констатацією фактів без їх конкретного вираження – “видатний діяч”, “майстер художнього слова”, “визнаний геній” тощо. Аналогічні оцінки не є переконливими для читачів. Учні не замислюються над специфікою форми твору, його ідейно-змістовими особливостями. У шкільній практиці трапляються також випадки, коли аналіз твору зводиться до автоматичного вишукування художніх засобів без усвідомлення їхньої сутності, ідейного навантаження тощо. Слід уникати таких трафаретних характеристик, штампів під час оцінки творчості митця, оскільки тільки вирізнення індивідуальних особливостей творчого таланту письменника допоможе зрозуміти те нове, що привносить він своїм твором у пізнання життя, внутрішньої сутності людини.

У дисертації стверджується, що для того, аби визначити міру авторського таланту, слід довести учням: новаторство письменника є однією з важливих категорій майстерності. Робити це треба з урахуванням специфіки індивідуального бачення світу митцем. Усвідомлення індивідуального характеру творчості письменника є ключем, який розкриває таємниці всієї творчості, дає розуміння того, як митець використовує досвід своїх попередників, що він вносить в літературу нового, оригінального.

Ступінь майстерності художнього твору можна усвідомити лише тоді, коли буде забезпечене глибоке його сприйняття, коли в процесі аналізу твору стрижневою буде мета – доводити учням, що авторська майстерність виявляється на всіх макро- та мікрорівнях твору. Тільки за таких умов учень зможе оцінити художній твір як феномен людського духу, виявити міру мистецького хисту письменника.

Розглядати категорії майстерності митця одночасно на всіх рівнях не варто навіть у старших класах. Варіативність рівнів, як і прийоми аналізу, диктується логікою уроку, методичними завданнями, які ставить учитель, організовуючи спостереження учнів над текстом літературного твору, характером художнього тексту, що вивчається на уроці, особливостями творчої манери митця. Аналізуючи особливості художнього бачення світу тим чи іншим автором, учителям слід уявляти, на які сторони авторського обдаровання буде звертатися посилена увага, що й обумовить систему завдань, видів роботи з текстом. Особливо треба підкреслити ті риси художньої палітри письменника, де його талант мав найбільший вияв: улюблені теми, високохудожні пейзажі, портретний малюнок, виразна індивідуалізація героя, колоритна, соковита мова твору, композиційна вправність тощо.

Формування в учнів необхідних теоретичних знань і практичних умінь та навичок щодо майстерності автора відбувається поступово, на різних етапах навчання. Досліджуючи авторську майстерність на різних вимірах змісту і форми літературного твору, не можна не зважати на психолого-педагогічні особливості навчально-пізнавальної діяльності школярів. У роботі подається аналіз поступового вивчення окремих елементів авторської майстерності відповідно до віку учнів (з 5 до 11 класів).

У підрозділі “Методичні форми і прийоми вивчення особливостей майстерності митця” стверджується, що загальні критерії оцінки твору письменника, авторської майстерності формуються на уроці лише за умови правильного вибору вчителем методичних форм та прийомів, що відповідають жанровій природі літературного твору. На основі широкого узагальнення досвіду роботи вчителів-словесників, а також за результатами аналізу літературознавчих розвідок, де досліджуються проблеми майстерності українських письменників, творчість яких вивчається за шкільними програмами, зроблено такі висновки: серед найпоширеніших у шкільній практиці прийомів аналізу майстерності письменника, до яких можуть вдаватися вчителі, можна назвати розповідь словесника про художні достоїнства твору, використання на уроці спогадів про письменників, художньо-біографічних творів, листів, роботу над словом у літературному контексті, перечитування тексту чи його частин, переказ окремих частин художнього тексту (найбільш змістовних та виразних), форму усної відповіді на запитання вчителя, відповіді на запитання анкети, завдання тестового типу, реферати, літературні ігри, зіставлення різних редакцій твору тощо.

У **другому розділі** – “Особливості вивчення у школі категорії “письменницька майстерність” крізь виміри змісту і форми літературного твору” – подаються результати анкетування, що проводилося серед учнів, та аналіз відповідей школярів 5-11 класів на завдання. Питання до анкет та завдань готувалися, щоб з’ясувати стан вивчення категорій майстерності автора літературного твору на уроках української літератури.

Анкетування засвідчило різний рівень розуміння особливостей письменницької майстерності в контрольних класах. Якісний аналіз відповідей учнів дав змогу виділити такі рівні:

І рівень – *високий* – учні виявляють не лише знання теоретико-літературних закономірностей, на основі яких виявляється майстерність письменника, але й уміння застосовувати набуті знання на практиці, розглядати значення і функціональну роль окремих слів у загальному контексті твору, роль прийомів художнього зображення в реалізації

загальних задумів митця. Це переважно учні з добре розвинутою відтворюючою і творчою уявою, що усвідомлюють художній твір з естетичних позицій, аналізують його в органічній єдності змісту й художньої форми. Для них характерне повне підпорядкування образних процесів глибокому аналізу.

2 рівень – *середній*. Учні цього рівня загалом розуміють прийоми художнього зображення літературного твору, значення і функціональну роль слова в реалізації творчого задуму письменника, але вони ще не можуть сприйняти твір в усій повноті словесно-образного вираження як єдине естетичне ціле зі своїми законами моделювання дійсності.

3 рівень – *низький* – учні виявляють неглибоке розуміння категорій майстерності письменника, сприймають твір поверхово, без достатнього заглиблення в його зміст і своєрідність форми.

Сумарні результати анкетування відображені в таблиці № 2.1.

ТАБЛИЦЯ № 2.1

№ п/п	РІВЕНЬ ВИЯВУ ВМІНЬ (%)	К Л А С И						
		5	6	7	8	9	10	11
1.	Високий	5	8,6	9,8	13,8	15,3	28,7	38
2.	Середній	35	35,4	41,2	48,9	51,7	50,3	46
3.	Низький	52	47	43	34,3	31	20	15
4.	Учні не відповіли на запитання	8	9	6	3	2	1	1

У розділі подаються результати констатуючого експерименту, які засвідчують, що лише у незначній частини учнів сформовані належні вміння аналізу творів з урахуванням особливостей письменницької майстерності.

Аналіз різних видів діяльності реципієнтів виявляє такі недоліки в розвитку учнівської здатності сприймати характер майстерності письменника:

а) недостатня сформованість базових знань, на яких ґрунтуються поняття про майстерність митця;

б) надмірна стереотипізація сприйняття прийомів художнього зображення;

в) невміння досліджувати текст художнього твору в аспекті зображально-виражальних засобів.

Під час констатуючого експерименту вчителям було запропоновано дати відповіді на такі запитання:

1. На яких етапах аналізу художніх творів ви з'ясовуєте проблеми літературної майстерності письменника – творця художньої моделі світу? На що ви переважно звертаєте увагу?

2. З якими труднощами ви зустрічаєтеся у цій роботі?

Анкетування проводилося серед учителів української літератури на курсах перепідготовки в Міжрегіональному Інституті удосконалення вчителів ім. Б.Грінченка (м. Київ) та серед студентів безвідривної форми навчання Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова, які працюють учителями-словесниками.

Учителям-філологам було також запропоновано назвати ті види роботи, які найчастіше вони практикують на уроках літератури під час вивчення художніх творів. Анкетування показало, що вчителі на уроках української літератури лише епізодично вдаються до аналізу категорій письменницької майстерності і то переважно в старших класах на завершальному етапі вивчення художнього твору чи загалом творчості письменника. Питання вивчення особливостей художньої майстерності письменників найчастіше ставляться на уроках безпосередньо в процесі бесіди під час проведення текстової роботи над твором. Потім переважна більшість учителів назвали перекази учнів, близькі до тексту, а також тих уривків, де найповніше розкривається психологічний стан героїв, коли автор дає персонажам суб'єктивну оцінку, характеризує їх моральні переконання та життєві ідеали. Недостатньо використовуються учителями можливості проведення так званого "стилістичного експерименту", відповідей на запитання анкети.

У таблиці № 2.2 показано названі вчителями види робіт, до яких вони звертаються на уроці.

ТАБЛИЦЯ № 2.2

ВИДИ РОБІТ (у %)	К Л А С И						
	5	6	7	8	9	10	11
Бесіда	28	26	22	23	20	25	23
Перекази творів, близькі до тексту	20	18	15	10	10	5	5
Переказ окремих уривків художнього твору	15	17	19	15	15	13	10
Письмові твори	15	20	23	25	25	20	20
Робота з словом	5	4	6	8	5	6	5
Самостійна робота	10	10	11	14	18	25	30
Стилістичний експеримент	-	-	-	-	3	4	5
Відповідь на запитання анкети	-	-	-	1	2	2	2
Гра	7	5	4	4	2	-	-

У дисертації зазначається, що одноманітність видів роботи, які практикуються в процесі вивчення категорій майстерності митця, зумовлена недостатньою теоретичною та практичною підготовкою вчителів, відсутністю добре продуманої системи навчальних завдань, що розв'язуються на уроках, недостатньою увагою до образного слова, його функціональної ролі, браком чи відсутністю потрібної методичної літератури, а також низьким естетичним розвитком школярів.

Отже, це змусило шукати шляхів, які забезпечували б удосконалення шкільного аналізу літературного твору, формування в учнів потрібних умінь і навичок.

У **третьому розділі** – “Дослідно-експериментальна робота по формуванню в учнів понять про майстерність письменника на уроках української літератури” – визначено завдання експерименту та етапи його організації. Дослідно-експериментальна робота вибудовувалася з урахуванням індивідуально-вікових особливостей учнів, їх естетичного

досвіду. З'ясовано, що серед різноманітних форм роботи, що сприяють усвідомленню учнями категорій майстерності письменника, широко практикувалися евристична бесіда, спостереження над художнім текстом твору, стилістичний експеримент. Використовувалися також завдання продуктивного і репродуктивного характеру. На основі формуючого експерименту було зроблено висновок про те, що системна цілеспрямована робота над художнім твором з акцентом на майстерності письменника дає змогу учням глибше проникати в ідейний задум митця, формує у них правильні естетичні критерії оцінки художніх явищ, сприяє розвитку мовлення учнів.

Експериментальні уроки були згруповані таким чином, щоб у центрі уваги перебувала робота над словом-образом, над окремими епізодами, прийомами художнього зображення і, нарешті, над окремим твором чи творчістю письменника.

Підсумки експериментально-дослідного навчання підводилися після виконання учнями 5-11 класів письмових завдань та їх якісного аналізу. Результати аналізу показали, що у більшості школярів в експериментальних класах сформувалися вміння і навички аналізу художніх творів з урахуванням особливостей майстерності письменника.

У дисертації доведено, що експериментальна програма виявилася доступною розумовим здібностям учнів і дозволила сформувати в них поняття про майстерність автора літературного твору, сприяла виробленню практичних умінь і навичок всебічно аналізувати художні тексти. Ефективність навчання в експериментальних класах у порівнянні з контрольними є вищою.

Показником розвитку в школярів умінь і навичок аналізувати літературний твір під кутом зору майстерності був рівень образного узагальнення на основі рівня художньої конкретизації. Образна конкретизація є мірилом повноти сприйняття відтворених письменником художніх картин, образів, деталей твору, а також розуміння їх смислового навантаження. Образне узагальнення розглядається нами як аналіз зв'язків між художніми елементами тексту, синтез цієї інформації для усвідомлення ідейно-художнього змісту літературного твору.

Рівні розвитку (високий, середній, низький) визначалися на основі проведених контрольних завдань.

Рівні розвитку образного узагальнення учнів експериментальних (ЕК) і контрольних класів (КК), їх кількісне співвідношення показано в таблиці № 3.1.

ТАБЛИЦЯ № 3.1
Рівні розвитку образного узагальнення
на прикінцевому етапі експерименту (у %)

Рівні образного узагальнення (%)						
КЛАСИ	Високий		Середній		Низький	
	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК
5	16	4,8	51	36	0,3	10,2
6	21	8,3	44,2	34	0,2	11,8
7	24,5	9,7	51	40,7	-	7,2
8	26	13,6	54,6	47	-	5,6
9	31	14	56,1	47,1	-	4,7
10	36,5	27,1	57,1	49,5	-	4,4
11	40,1	33	57,3	46,8	-	3,2

Отже, в експериментальних класах спостерігається загальна тенденція зростання рівня образного узагальнення. Статистичні дані дають підстави стверджувати, що одержані результати є не випадковими, а істотними. У результаті експериментального навчання відбулися якісні зрушення в літературному розвитку школярів. У ході дослідження було підтверджено гіпотезу, що вивчення особливостей майстерності письменника під час аналізу літературного твору в школі сприятиме формуванню читацького інтересу, підвищуватиме читацьку культуру школярів, рівень їх літературної освіти.

Всебічний кількісний і якісний аналіз результатів формуючого експерименту дозволяє зробити висновок про ефективність запропонованої автором наукового дослідження методики.

Головні **висновки** дослідження:

1. Нині у системі викладання української літератури у загальноосвітній школі існує серйозна проблема – вчителі не приділяють належної уваги вивченню категорій майстерності літературного твору.

2. Виявлено, що лише незначна кількість учнів розуміє майстерність автора як неодмінну умову народження та існування справжнього витвору словесного мистецтва, а літературний твір сприймає як художнє ціле, в якому зміст і форма взаємозумовлені і взаємопов'язані художньою логікою митця. Сучасні школярі часто не можуть визначити якість літературного твору, оскільки не знають критеріїв його оцінки.

3. Під письменницькою майстерністю розуміється досконалість, неперевершеність автора в оволодінні образним словом, коли у гармонійному поєднанні змісту і форми літературного твору народжується досконалий витвір словесного мистецтва, який викликає у читача естетичну насолоду, катарсис. Це умілість, вправність, оригінальність автора, сукупність знань і навичок, набутих ним у процесі творчої діяльності на шляху до художніх вершин.

4. У процесі дослідження встановлено, що вивчення майстерності письменника в школі є одним з найважливіших та найскладніших етапів на шляху до вершин пізнання художнього твору, вивчення всієї творчості митця.

5. З метою вивчення письменницької майстерності учителю необхідно правильно обирати способи передачі знань (структуру уроку, форми, прийоми, методи аналізу твору). Розумне поєднання репродуктивних і пошукових форм діяльності учнів, запровадження видів робіт, розрахованих на індивідуальне та колективне виконання, матиме позитивні наслідки.

6. Аналіз майстерності автора слід робити виключно на конкретному матеріалі художніх творів. Оскільки кожен літературний твір є неповторним, цей аналіз не може здійснюватися за єдиною усталеною схемою. Серед великої кількості методик аналізу художнього твору, запропонованих сучасною методичною наукою, вчителеві треба обрати таку, що дозволяє подивитися на літературний твір як на феномен, на його автора – як на творця, майстра. Мета

вчителя – довести учням, що майстерність має вияв на всіх макро- та мікрорівнях художнього тексту. Аналіз авторської майстерності здійснюється у два етапи: пізнання окремих компонентів художньої структури твору, визначення їх значення, обґрунтування висновків про текст на основі практичних спостережень учнів.

7. Робота над майстерністю письменника у загальноосвітній школі на уроках української літератури здійснюється поступово упродовж усіх років навчання. Глибоко усвідомити поняття майстерності письменника учні зможуть лише у старших класах, коли в них вже є необхідна теоретична підготовка та навички практичної роботи з художнім текстом. Основний акцент на майстерності автора робиться у 8-11 класах, оскільки у вчителя вже появилася змога говорити про художній твір як єдність змісту і форми, доводити школярам, що досконала форма (родово-жанрова, сюжетна, композиційна, образна, словесна), яка органічно пов'язана з глибоким змістом, є головною ознакою майстерно написаного художнього твору.

8. Проведена система експериментальних уроків з урахуванням індивідуально-вікових особливостей учнів, їх естетичного досвіду дозволила зробити висновки, що продумана, цілеспрямована спільна (вчителя та учнів) робота над літературним текстом з увагою до майстерності митця дозволяє школярам творчо осмислити художній світ письменника, глибини його творчих узагальнень, зробити власні висновки щодо мистецької цінності літературного твору, тобто сприяє формуванню сучасного кваліфікованого читача з аналітичним підходом до літературного твору. Отже, експериментальна програма, запропонована у дисертації, виявилася ефективною в плані організації навчального процесу.

Основні положення дисертації викладено в таких **публікаціях**:

1. Грачова Т.М. Особливості вивчення майстерності письменника на уроках української літератури // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Том XXII (Випуск 2.Ч.2).- К.: Логос, 2000.- С.51-61.

2. Грачова Т.М. Формування в учнів понять про майстерність письменника на уроках української літератури // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Том XXXI.- К.: Логос, 2002.- С.38-43.

3. Грачова Т.М. Особливості аналізу художнього твору у школі з акцентом на авторській майстерності // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – Том XXXV. – К.: Логос, 2002, – С.48-55.

4. Грачова Т.М. Вивчення майстерності автора (на матеріалі творів Тараса Шевченка та Ліни Костенко) // Сучасний погляд на літературу: Зб. наук. праць. – Вип. 4. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2000. – С.171-184.

5. Грачова Т.М. Майстерність П. Загребельного – автора історичних романів // Дискурс сучасної історичної романістики: Поетика жанру. Наукові студії. – К.: Видавничий центр “Київський університет”, 2000.- С.131- 137.

6. Грачова Т.М. Нове бачення літературної освіти // Матеріали II ітогової (1999г.) науково-практичної конференції преподавателей Мариупольского гуманитарного института / Отв. редактор Ю.Н. Косенко. – Мариуполь: МГИ, 2000.- С.189-191.

Грачова Т.М. Формування в учнів поняття про майстерність письменника у процесі вивчення української літератури в загальноосвітній школі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська література). Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2003.

Дисертація є теоретико-експериментальним дослідженням з питання формування в учнів загальноосвітніх шкіл поняття про майстерність автора художнього твору. У роботі подається науково обґрунтована та практично перевірена методика аналізу художнього тексту з акцентом на майстерності письменника, доводиться її доцільність і ефективність. Встановлено, що запропонована методика забезпечує формування грамотного читача (учня), здатного дати правильну оцінку витвору словесного мистецтва, оцінити роль письменника у створенні художнього твору.

Матеріали дослідження можуть стати теоретико-методичною основою для вдосконалення навчального процесу у загальноосвітніх школах.

Ключові слова: ефективні форми і методи, система поетапного формування, вияв письменницької майстерності, система уроків, уміння і навички, образна конкретизація, образне узагальнення.

Грачева Т.Н. Формирование у школьников понятия о мастерстве писателя в процессе изучения украинской литературы в общеобразовательной школе. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинская литература). Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2003.

Диссертация посвящена проблеме формирования у школьников 5-11 классов понятия о мастерстве писателя во время изучения художественных произведений, рекомендованных школьными программами, на уроках украинской литературы.

Актуальность исследования обусловлена заданием современной методики преподавания литературы. Существенным недостатком урока украинской литературы на сегодня является то, что очень мало внимания учителя-словесники обращают на неповторное своеобразие авторского видения мира, особенности его образного отображения на страницах литературных произведений. Неумение учеников видеть и выделять в художественном тексте те писательские приёмы художественного изображения-выражения, которые позволяют говорить про высокую художественную ценность произведения, приводит в конечном итоге к неправильному пониманию читателями-школьниками искусства слова в целом.

Под понятием “мастерство” следует понимать непревзойденность писателя в овладении образным словом, оригинальность автора, его своеобразные умения, которые проявляются в художественном произведении.

Литературное произведение понимается как сознательно созданная писателем целостная словесно-образная система в которой все компоненты содержания и формы “работают” на раскрытие идеи творца, выполняя функции не только катарсиса, но и вызывая эстетическое удовольствие у читателя.

В диссертации подчёркивается, что изучая категории читательского мастерства, учителю-словеснику необходимо свободно пользоваться основной базой теоретических знаний о элементах мастерства, опираясь на умение и навыки учеников. Школьники же должны постепенно усвоить основные теоретико-литературные понятия, которые способствуют пониманию ими сущности и особенностей писательского таланта, что неизбежно приведёт к объективному выделению элементов писательского мастерства.

Изучение мастерства писателя в школе является очень важным и сложным этапом. Чтобы научить школьников анализировать

художественный текст с учетом проявления в нем авторского оригинального таланта, учителю необходимо тщательно продумать способы передачи знаний (структуру урока, приемы, методы анализа). Исследование авторского мастерства следует производить исключительно на материале художественного произведения на всех уровнях. Поскольку каждое литературное произведение является неповторимым, анализ его не может производиться по единой чётко утверждённой схеме. Среди большого количества методик анализа художественных произведений, предлагаемых современной методической наукой, учителю надо выбрать ту, которая позволяет посмотреть на литературное произведение как на феномен, а на его автора – как творца, мастера художественного слова. Анализ писательского мастерства в школе проводится поэтапно, начиная с 5 класса. Однако серьезно говорить о нем можно лишь в старших классах, когда у школьников сформируется необходимая теоретическая база, а также появятся умения и навыки анализа художественного произведения. Основной акцент на мастерстве автора делается в 8-11 классах, поскольку учитель уже имеет возможность говорить про литературное произведение как единство содержания и формы, доказывать ученикам, что совершенная форма (родово-жанровая, сюжетная, композиционная, образная, словесная), которая органически связана с глубоким содержанием, является главной приметой мастерски написанного произведения.

В работе представлена научно обоснованная и экспериментально проверенная методическая система исследования мастерства писателя на уроках украинской литературы.

Доказано, что предложенная методика преподавания является педагогически целесообразной, так как способствует формированию в лице ученика квалифицированного читателя, способного правильно оценить произведение словесного искусства, своеобразие авторского видения мира.

Материалы исследования дают теоретико-методическую основу для дальнейшего совершенствования учебно-воспитательного процесса в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: эффективные формы и методы, система поэтапного формирования, проявление писательского мастерства, система уроков, умения и навыки, образная конкретизация, образное обобщение.

Gracheva T. N. The formation of pupils' comprehension of the writer's mastery in the process of learning Ukrainian literature in a secondary school. –Manuscript.

Dissertation for a candidate of pedagogical science degree on speciality 13.00.02 – the theory and methods of teaching (Ukrainian literature). M.P.Dragomanov National Pedagogical University, Kiev, 2003.

The dissertation is a theoretical and experimental research on the problem of formation of pupils' comprehension of mastery of author's literary work.

The author introduces scientifically grounded and practically examined methods of literary text analysis with an emphasis on the writer's mastery and proves its specific purpose and effectiveness.

The methods suggested are supposed to provide an educated reader (pupil) capable of giving an adequate evaluation of the verbal work of arts and to determine the writer's role in the creation of literary work.

The problem investigated can be the theoretical and methodological basis for perfection of secondary school's educational process.

Key words: effective forms and methods, the system of phased formation, the manifestation of writer's mastery, the system of lessons, skills and abilities, figurative concretization and figurative generalization.

Поверить книгу не пізніше зазначеного терміну

